

DIZARTRIYADA NUTQ TUSHUNARLILIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN LOGOPEDIK KORREKSIYA USULLARI

Bozarovna Zuhra

Alfraganus universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Maxsus pedagogika(Logopediya) yo`nalishi

4-bosqich talabasi .

Ilmiy rahbar: Alfraganus universiteti

v.b dotsent PhD Azimova Dilnoza Sherzodovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada dizartriya ega bolalarda nutq tushunarligini oshirishga qaratilgan logopedik korreksiya usullari yoritiladi. Nutqiy nafas, ovoz, artikulyatsiya, nutq sur'ati va ritmini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, individual yondashuv, funksional nutq mashqlari, kommunikativ strategiyalar hamda logopedik korreksiya samaradorligini baholash mezonlariga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: dizartriya, nutq tushunarligi, logopedik korreksiya, artikulyatsiya, nutqiy nafas, ovoz, nutq sur'ati, kommunikatsiya, motor nutq buzilishi.

Kirish

Dizartriya — markaziy yoki periferik nerv tizimining zararlanishi natijasida nutq apparati mushaklarining harakatini boshqarish buzilishi bilan bog'liq motor nutq buzilishidir. Dizartriyada nutq tovushlarini hosil qilish, nafas va ovozni muvofiqlashtirish, artikulyatsion harakatlarni boshqarish, nutq sur'ati hamda ritmini tartibga solishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin.

Dizartriyaning asosiy belgilaridan biri nutq tushunarligining pasayishidir. Bunda bolaning nutqi tinglovchi tomonidan qiyin anglanishi, tovushlarning noaniq

talaffuz qilinishi, soʻzlar orasidagi chegaralarning buzilishi yoki nutqning haddan tashqari sekin yoxud tez boʻlishi mumkin.

Nutq tushunarliliği bolaning faqat tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilishiga bogʻliq emas. U nutqiy nafas, ovoz sifati, artikulyatsiya, nutq surʻati, urgʻu, intonatsiya va kommunikativ vaziyat kabi omillarning oʻzaro taʻsiri orqali shakllanadi.

Shu sababli dizartriya logopedik korreksiyaning asosiy maqsadi alohida tovushlarni shakllantirish bilangina cheklanmay, bolaning kundalik muloqotda nutqini imkon qadar tushunarli va samarali qilishdan iborat.

1. Dizartriya nutq tushunarliliğining buzilish xususiyatlari

Dizartriya nutq tushunarliliği turli omillar taʻsirida pasayadi. Ularning namoyon boʻlishi dizartriyaning klinik turi, motor buzilishlarining darajasi, bolaning yoshi va individual nutqiy imkoniyatlariga bogʻliq.

Nutq tushunarliliğiga taʻsir qiluvchi asosiy buzilishlar quyidagilardan iborat:

Artikulyatsion buzilishlar. Til, lab, jagʻ va yumshoq tanglay harakatlarining aniqligi yoki muvofiqlashuvi buzilishi natijasida tovushlar noaniq talaffuz qilinadi. Ayrim tovushlar tushib qolishi, almashtirilishi yoki buzib talaffuz qilinishi mumkin.

Nutqiy nafas buzilishlari. Nafas olish va chiqarishning nutq jarayoniga moslashmaganligi sababli bola qisqa nafasda gapirishi, jumla oʻrtasida tez-tez toʻxtashi yoki soʻzlarni oxirigacha aytishda qiynalishi mumkin.

Ovoz buzilishlari. Ovozning juda past, kuchsiz, xirillagan yoki yetarlicha barqaror boʻlmasligi nutqning eshitilishini va tushunilishini qiyinlashtiradi.

Nutq surʻati va ritmining buzilishi. Juda tez yoki sekin nutq, boʻgʻinlarning notekis talaffuzi, soʻzlar orasidagi pauzalarning notoʻgʻri taqsimlanishi nutqning umumiy tushunarliliğiga salbiy taʻsir koʻrsatadi.

Shuning uchun logopedik korreksiyaning tashkil etishda bolaning nutqiy faoliyatidagi qaysi omillar tushunarlilikni koʻproq cheklayotganini aniqlash muhim hisoblanadi.

2. Nutq tushunarligini oshirishga qaratilgan logopedik korreksiya usullari

2.1. Nutqiy nafasni rivojlantirish

Nutqiy nafasni boshqarish dizartriya da nutq tushunarligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Nutq jarayonida nafas va ovozning muvofiqlashuvi bolaning so‘z va jummalarni uzluksiz, yetarli ovoz kuchida talaffuz qilishiga yordam beradi.

Logopedik mashg‘ulotlarda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- Nafas chiqarishni nutqiy faoliyat bilan bog‘lash.
- Bir nafasda qisqa so‘z va iboralarni talaffuz qilish.
- Keyinchalik nafas imkoniyatiga mos qisqa jummalarni aytish.
- Jummalarni mazmuniy qismlarga ajratib, ular orasida tabiiy pauzalarni qo‘llash.

Masalan, bola avval “Men keldim” kabi qisqa jumlani, keyinchalik “Men bugun maktabga keldim” kabi mazmunan kengroq jumlani talaffuz qiladi.

Mashqlar bolaning individual nafas imkoniyatlariga moslashtirilishi kerak. Haddan tashqari chuqur nafas olish yoki uzoq vaqt nafasni ushlab turish talab qilinmaydi.

2.2. Artikulyatsion aniqlikni rivojlantirish

Dizartriya da artikulyatsion korreksiya nutq tovushlarini aniqroq shakllantirish va ularni so‘zlarda tushunarli qo‘llashga qaratiladi.

Logoped avvalo bolaning qaysi tovushlarni nisbatan aniq talaffuz qilishi, qaysi tovushlarda qiyinchilik kuzatilishi va bu qiyinchiliklar so‘z hamda jumlalarga qanday ta’sir ko‘rsatishini aniqlaydi.

Korreksion ish quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin:

1. Maqsadli tovushni nutqiy vaziyatda aniqlash.
2. Tovushni bola uchun qulay bo‘lgan so‘zlarda mashq qilish.
3. Tovush ishtirokidagi qisqa ibora va jummalarni talaffuz qilish.
4. Tovushni kundalik muloqotda qo‘llashga o‘rgatish.

Masalan, bola “s” tovushini so‘zlarda noaniq talaffuz qilsa, logoped ushbu tovush ishtirokidagi bolaning kundalik hayotiga mos so‘zlarni tanlaydi. Keyinchalik shu so‘zlar qisqa jumalarda va tabiiy suhbatlarda qo‘llanadi.

Artikulyatsion mashqlar bolaning motor imkoniyatlariga mos ravishda tanlanishi lozim. Nutq bilan bog‘liq bo‘lmagan til va lab harakatlarini bajarishning o‘zi nutq tushunarligini oshirish uchun yetarli emas. Shu sababli mashqlar imkon qadar real nutqiy faoliyat bilan bog‘lanishi zarur.

2.3. Ovoz kuchi va barqarorligini rivojlantirish

Ovozning yetarli kuchda va barqaror chiqishi nutqning tinglovchi tomonidan tushunilishiga yordam beradi. Ayrim dizartriya holatlarida bola juda past ovozda gapirishi yoki jumla davomida ovoz kuchini saqlay olmasligi mumkin.

Korreksion mashg‘ulotlarda quyidagilar qo‘llanadi:

- Qisqa so‘zlarni qulay ovoz kuchida talaffuz qilish.
- Ovoz kuchini vaziyatga moslashtirish.
- Ovoz va nafasni birgalikda boshqarish.
- Qisqa jumalarda ovoz barqarorligini saqlash.

Masalan, bola “Salom”, “Menga ber”, “Men xohlayman” kabi kundalik iboralarni yetarli ovoz kuchida talaffuz qilishni mashq qiladi.

Ovoz mashqlarini tanlashda bolaning ovoz sifati, nafas imkoniyati va charchash holati hisobga olinadi. Ovozda og‘riq, keskin xirillash yoki boshqa o‘zgarishlar kuzatilsa, tegishli mutaxassis ko‘rigidan o‘tkazish zarur.

2.4. Nutq sur‘ati va ritmini tartibga solish

Dizartriyada nutqning haddan tashqari tez yoki notekis bo‘lishi tovushlarning noaniq talaffuz qilinishiga va so‘zlar orasidagi chegaralarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Nutq sur‘atini tartibga solish uchun quyidagi usullar samarali qo‘llanadi:

Pauzalardan foydalanish. Bola jumlaning mazmunini qismlarga ajratib talaffuz qiladi. Pauzalar nutqning tabiiyligini saqlagan holda tinglovchiga ma’lumotni tushunish uchun vaqt beradi.

Ritmik tayanchlardan foydalanish. Qisqa iboralarni ritm asosida talaffuz qilish bolaning nutq sur'atini boshqarishiga yordam berishi mumkin. Ritm bolaning nutqiy imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak.

Bo'g'in va so'zlarni aniq talaffuz qilish. Bola so'zlarni shoshilmasdan, tovush va bo'g'inlarni imkon qadar to'liq talaffuz qilishga o'rgatiladi.

Tashqi tayanchlardan foydalanish. Zarur holatlarda logoped vizual belgilar, qo'l harakati yoki ritmik ko'rsatkichlardan foydalanishi mumkin.

Nutq sur'atini sekinlashtirish barcha bolalar uchun bir xil darajada foydali emas. Agar bolaning nutqi juda sekin bo'lsa, uni yanada sekinlashtirish nutqning tabiiyligi va samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli sur'atni individual baholash asosida tartibga solish lozim.

2.5. Nutqning tushunarligini oshiruvchi kommunikativ strategiyalar

Logopedik korreksiya faqat mashqlar bilan cheklanmasdan, bolaning real muloqotda nutqidan foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytirishi kerak.

Bunda quyidagi strategiyalardan foydalaniladi:

- Suhbatdosh bilan yuzma-yuz muloqot qilish.
- Gapirishdan oldin tinglovchining e'tiborini jalb qilish.
- Muhim so'zlarni aniqroq talaffuz qilish.
- Zarur holatlarda fikrni qisqa jumlar bilan ifodalash.
- Tushunilmagan so'z yoki jumlaning qayta aytish.
- Nutqni imo-ishora, rasm yoki yozuv bilan to'ldirish.

Masalan, bola biror so'zni tushunarsiz talaffuz qilganda logoped uni darhol to'xtatib, ko'p marta qayta aytirish o'rniga, bolaning fikrini tushunishga yordam beruvchi savol yoki vizual tayanchdan foydalanishi mumkin.

Bu yondashuv bolaning muloqotga bo'lgan ishonchini saqlash va kommunikativ faolligini oshirishga xizmat qiladi.

3. Individual logopedik korreksiyaning tashkil etish

Dizartriya logopedik korreksiya bolaning nutqiy imkoniyatlari, motor holati va kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi.

Mashg'ulotlarni rejalashtirishda quyidagi jihatlar muhim:

- Nutq buzilishining turi va darajasi.
- Bola uchun eng tushunarli nutqiy vositalar.
- Nutqiy nafas va ovoz imkoniyatlari.
- Artikulyatsion harakatlarning xususiyatlari.
- Bolaning yoshi, qiziqishlari va charchash darajasi.
- Uy va ta'lim muhitidagi kommunikativ ehtiyojlar.

Mashg'ulotlar davomida bolaning nutqiy faoliyati muntazam kuzatib boriladi. Zarur holatlarda korreksion usullar o'zgartiriladi yoki yangi kommunikativ tayanchlar kiritiladi.

4. Logopedik korreksiya samaradorligini baholash

Nutq tushunarligini oshirishga qaratilgan logopedik korreksiyaning samaradorligi bir nechta mezonlar asosida baholanadi.

Asosiy mezonlar quyidagilardan iborat:

1. Nutq tovushlarining aniqligi.
2. So'z va jummalarning tinglovchi tomonidan tushunilishi.
3. Nutqiy nafas va ovozning muvofiqlashuvi.
4. Nutq sur'ati va ritmining vaziyatga mosligi.
5. Bolaning mustaqil muloqotga kirishish imkoniyati.
6. O'zlashtirilgan ko'nikmalarning kundalik hayotda qo'llanilishi.

Baholashda bolaning nutqi faqat logopedik kabinetda emas, balki uyda, maktabda va boshqa tabiiy kommunikativ vaziyatlarda ham kuzatilishi muhimdir.

Nutq tushunarligi tinglovchining bolaning fikrini qanchalik to'g'ri anglay olishi bilan bog'liq. Shu sababli bolaning talaffuzi yaxshilanishi bilan bir qatorda uning muloqotdagi mustaqilligi va samaradorligi ham baholanishi kerak.

Xulosa

Dizartriya nutq tushunarligini oshirish logopedik korreksiyaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon artikulyatsion aniqlik, nutqiy nafas, ovoz, nutq sur'ati va ritmini rivojlantirishni, shuningdek, kommunikativ strategiyalarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi.

Korreksion ishning samaradorligi bolaning individual nutqiy va motor imkoniyatlarini to'g'ri baholash, maqsadli mashqlarni tanlash hamda o'zlashtirilgan ko'nikmalarni kundalik muloqotga tatbiq etish bilan belgilanadi.

Shunday qilib, dizartriya logopedik korreksiyaning asosiy maqsadi bolaning nutqini imkon qadar tushunarli qilish, uning kommunikativ faolligini oshirish va jamiyatda mustaqil muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Duffy J. R. Motor Speech Disorders: Substrates, Differential Diagnosis, and Management. 4-nashr. Elsevier, 2020.
2. Yorkston K. M., Beukelman D. R., Strand E. A., Hakel M. Management of Motor Speech Disorders in Children and Adults. 3-nashr. Pro-Ed, 2010.
3. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Geneva: WHO, 2001.
4. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Dysarthria in Adults va Dysarthria in Children bo'yicha klinik ma'lumotlar va amaliy tavsiyalar.